

Sanat Eserleri Işığında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bakımından İslamiyet Öncesi Türk Toplumunu

Ayşegül Zencirkıran*

Yunus Berkli**

* Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof.

Atatürk Üniversitesi, Güzel
Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim
Bölümü / University, Letters,
Department
aysegul.zencirkiran@atauni.edu.tr
Erzurum / TÜRKİYE

** Prof. Dr. / Prof.

Atatürk Üniversitesi, Güzel
Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim
Bölümü / University, Letters,
Department
yberkli@atauni.edu.tr
Erzurum / TÜRKİYE

Gönderim / Received:

17 Ağustos 2023

Kabul / Accepted:

17 Kasım 2023

Alan Editörü / Field Editor:

Yurdağül Özdemir

Öz

Türkler, İslamiyet öncesi süreçte çağdaşı hatta ardından gelen birçok millete nazaran cinsiyet algısı ile ilgi çeken bir millet olmuştur. İslamiyet öncesinde cinsiyet ayrımının hat safhada olduğu, kadının ikinci sınıf insan muamelesi gördüğü hatta kimi zaman insan cinsinden olup olmadığı hususunda tartışan toplumlar arasında Türk kadını ve erkeği, yaşamın birçok alanında neredeyse eşit düzeyde veya dönüşümlü olarak hizmet etmişlerdir. Müşterek bir yaşam süren Türk toplumunda kılıç, ok-yay kullanmak, ata binmek, savaş meydanlarında boy göstermek, güreş yapmak, saltanat tahtına yalnız olarak veya çiftler halinde çıkmak, elçi kabul etmek, emirname ve antlaşma imzalamak, para bastırmak, mal-mülk edinmek, miras ve boşanma hakkı elde etmek, din görevlisi olmak, vakıf kurmak, avcılık, eşine hizmet etmek gibi hususlar her iki cins tarafından da gerçekleştirilen eylemlerdir. Toplumun cinsiyet hususundaki bu bakış açısını tarihi vesikaların yanı sıra toplumunun kültüründen beslenerek oluşum gösteren sanat eserleri de yansıtmaktadır. Çalışmamız kapsamında İslamiyet öncesi Türk toplumunun cinsiyet algısını yansıtan çok sayıda eser arasından seçilen çeşitli sanat dallarından örnekler (sikke, duvar resmi, kaya resmi, giyim ve kumaş, heykel, seramik, sürahi, vazo), tarihi kaynaklardan elde edilen bilgiler ile ilişkilendirilmek suretiyle betim özellikleri ve üslupları bakımından incelenerek yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet eşitliği, Türk Toplumunu, cinsiyet, kadın-erkek, eşitlik.

Pre-Islamic Turkish Society in terms of Gender Equality in the Light of Art Data

Abstract

The pre-Islamic Turks distinguished themselves from many contemporary and subsequent societies with their progressive gender perceptions. Unlike societies where gender discrimination was prevalent, Turkish men and women often participated equally or alternately in various aspects of life. In Turkish society living a common life, such matters as using a sword, bow and arrow, riding a horse, appearing on battlefields, wrestling, ascending the throne of the kingdom alone or in pairs, accepting ambassadors, signing orders and treaties, printing money, acquiring property, obtaining inheritance and divorce rights, becoming a religious official, setting up a foundation, hunting, serving one's spouse are actions performed by both sexes. This perspective of society on gender is reflected not only in historical documents but also in works of art that are informed by the culture of the society. Within the scope of our study, examples from various branches of art (coins, wall paintings, rock paintings, clothing and fabrics, sculptures, ceramics, jugs, vases) selected from a large number of works reflecting

the gender perception of the pre-Islamic Turkish society were examined and interpreted in terms of their descriptive features and styles by correlating them with information obtained from historical sources.

Keywords: Gender equality, Turkish society, gender, women-men, equality.

GİRİŞ

İslamiyet öncesi Türk toplumunda ve devlet geleneğinde erkeğin dolayısıyla ataerkil temellere dayanan yapının baskın olduğu bir sosyal düzenin var olduğu bu düzen içerisinde kadının erkeğin gölgesinde bir yaşam sürdüğüne dair bir algı mevcuttur. Kadının erkeğin egemenliği altında ikinci sınıf insan muamelesi görmesi gibi yaklaşımlar konunun temel problemini teşkil etmektedir. Bu gaye ile Türk toplumunda cinsiyetlere bakış açısı, kadının ve erkeğin yaşamın çeşitli alanlarında konumu, hak ve yetkileri gerek kuramsal bilgiler gerekse sanatsal veriler kapsamında değerlendirilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadın ile erkek, insani değerler bakımından neredeyse eşit haklara sahiptir (Acar, 2019, s. 394; Yuvalı & Demirci, 2021, s. 36). Türk kadınları, biyolojik ve fiziksel olarak cinsiyet ayrımı yapmadan sorumluluk üstlenmişlerdir (Acar, 2019, s. 394). Kadının statüsünün geniş olması kendisine tanınan demokratik haklardan kaynaklanmaktadır (Çimen 2008, s. 112). Türk kadınının konumunu Ziya Gökalp: “hiçbir kavim, Türkler kadar kadın cinsiyetine hak vermemiş ve saygı göstermemiştir” (Çimen, 2008, s. 114; Aksoy, 2016, s. 10; Gündüz, 2012, s. 132), Afet İnan: “kadın-erkek eşitliğinin gerek şehirli gerek atlı bozkır yaşamında olsun, Orta Asya Türk kavimlerinde daima yürürlükte olduğu”; İbn Batuta seyahatnamesinde Kıpçak toplumuna mensup kadınlardan “Burada tuhaf bir hale şahit oldum ki, o da Türklerin kadınlarına gösterdikleri aşırı hürmettir. Bunların kıymet ve derecesi erkeklerin çok üstünde” sözleri ile bahsetmektedir (Çimen, 2008, s. 114).

Türk Medeniyetinde kadının konumu Orhun abidelerinde de zikredilmektedir: “Yukarıda Türk Tanrısı, mukadder yer-suyu böyle mukadder eylemiş: Türk kavmi yok olmasın diye babam İlteriş Kağan ve annem İlbilge Hatun’u tanrı tepesinden tutup yukarı götürmüş” ifadesi, Türk kadını/anasına verilen siyasi, içtimai mevki ve ehemmiyetin en eski delilidir (Sümer, 1954, s. 193; Turan, 2019, s. 143; Çimen, 2008, s. 113; Acar, 2019, s. 396). Muhtemelen bu ifade, erkek ile kadının toplumun kurtarıcısı sıfatını, Tanrı menşesine dayandırmaktadır (Acar, 2019, s. 396). Yine Orhun kitabesinde “devleti yaşatan hakan” ile “devleti bilen hatun” ifadeleri cinsiyet algısını yansıtmaktadır (Gökalp, 2017, s. 326; Doğramacı, 1992, s. 3).

Dolayısıyla yazılı vesikalardan anlaşıldığı üzere bu toplumda erkeğin yanı sıra kadının da Tanrı tarafından kut aldığı, toplumun kurtarıcısı sıfatına sahip olduğu düşünülebilir. Zira tarihi süreç içerisinde mevcut bilgiler ve uygulamaların yanı sıra kadınların yönetici rolünü ön plana çıkaran unvanları da bu fikri destekler niteliktedir. Yine siyasi bakımdan tüm hususlarda kadın ile birlikte erkeğin karar meclislerinde, ulusal ve uluslararası görüşmelerde aktif rol üstlendikleri, söz ve yetki sahibi oldukları bilinmektedir. Zira kadınların alınan kararlar ve hükümler hususunda hem onay mercii hem de hüküm uygulayıcısı oldukları hatta verilen karar veya hükümlere aykırı durumlarda da yaptırım gücüne sahip oldukları tarihi vesikalardan anlaşılmaktadır. Ayrıca Türk kadınları tarihi süreç içerisinde genellikle erkek ile özdeşleştirilmiş çeşitli görevler de almışlardır. Hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefirlik de yapmıştır (Tellioglu, 2016, s. 212). Dolayısıyla halkın cinsiyet sınırlandırılmasından uzak aktif konum/görevler üstlenebildikleri düşünülmektedir.

Görsel 1. Hakan ve Hatun Tasvirli Sikke, Göktürk Dönemi. (Babayar, 2007)

Cinsiyet eşitliği ilkesi, sanat eserlerine de aksetmiştir. Bu örneklerden bir grup, Göktürk dönemine ait sikkeler (Esin, 1991, s. 474; Babayar, 2007) olup Görsel 1’de verilen sikke, bunlardan biridir. Bu sikke üzerindeki bilgilerden anlaşıldığı üzere Yabgu II-Çırdanak’a aittir (“Yabgu II-Çırdanakındır”). Sikkenin kompozisyonunda ise karşıya bakar vaziyette iki figür betimlenmiştir. Soldaki figür kağanı temsil etmekte olup geniş ve yuvarlak yüzlü, saçları omuzlarına kadar uzanmaktadır. Sağdaki figür ise yüzü kağana nazaran biraz daha küçük başında sivri uçlu üç boynuzlu şapka bulunan hatuna aittir (Babayar, 2007, 66).

Görsel 2. Hakan ve Hatun Tasvirli Sikke, Göktürk Dönemi. (Babayar, 2007)

Aynı döneme ait bir diğer sikke örneği (Görsel 2) kompozisyon bakımından da Görsel 1 ile paralel özellikler göstermekte olup sol tarafta bağdaş kurmuş vaziyette oturan sağa bakan kağan ile sağ tarafta ise yine bağdaş kurarak oturan hatun yer almaktadır. Sikke üzerinde Yabgu İl-Çırdanak’a ait olduğu yazılıdır (Babayar, 2007, 66).

Görsel 3. Uygur Resmi Bayrağı.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Uygur_Ka%C4%9Fanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1#/media/Dosya:Uyghur_Khganate_Flag.jpg (Erişim Tarihi: 10.12. 2021).

Uygurların milli bayrağı üzerinde hakan-hatun figürleri bulunmaktadır (Görsel 3). Ulusal ve uluslararası mecrada devleti temsil eden bayrak ve sikke gibi materyaller üzerinde her iki cins birbirine denk betim özellikleri ile betimlenmiştir.

Türk halkının ortak hizmet ettiği diğer alan askerliktir. Türk kadını, düşman saldırılarından kaçmak veya karşı koymak, at üstünde çobanlık yapmak, sürülerin çalınması halinde avlanarak geçim temin edebilmek için erkekler ile müşterek vasıfları taşımak ve eylemleri gerçekleştirmek zorundaydı (Esin, 1991, s. 471; Acar, 2019, s. 398; Aksoy, 2016, s. 11; Doğramacı, 1992, s. 4). Dolayısıyla küçük yaştan itibaren ata binmeyi, ok atmayı öğrenmiş (Sümer, 1954, s. 191; Esin, 1991, s. 471; Acar, 2019, s. 340; Aksoy, 2016, s. 11; Donuk, 1982, s. 166; Gündüz, 2012, s. 130; Kafesoğlu, 2019, s. 220), savaş meydanlarında mücadele etmiş (Gündüz, 2012, s. 130; Ögel, 1988, s. 252; Aksoy, 2016, s. 8; Kafesoğlu, 2019, s. 220; Roux, 1990, s. 702), kılıç ve mızrak taşımış, Kıpçak steplerinde yer değiştirmek için ağır arabalar kullanmıştır (Roux, 1990, s. 702). Güç ve yetkinlik gerektiren ilerleyen süreçte erkeklerle özdeşleşmiş bu meziyetler, Türk kadınları tarafından gerçekleştirilmekteydi.

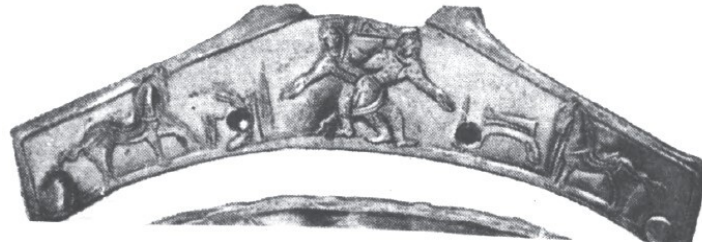

Görsel 4. Atlı Kadın Figürleri, Afrasyab Sarayı Duvar Resmi (Güney Duvarı) (Esin, 1991)

Görsel 5. Pencikent Sarayı, Türk Beyi ve Hanımı Duvar Resmi, Göktürk dönemi, 7-8. Yüzyıl, St. Petersburg Ermitage. (Salman, 2011)

Türk kadınları, binicilik hususunda da erkekler gibi mahir olup (Gökalp, 2017, s. 339; Doğramacı, 1992, s. 4) söz konusu meziyetleri sanat eserlerine de aksetmiştir. Görsel 4'te verilen bir duvar resminde düğün alayında, atlı genç kızlardan bir bölük tasvir edilmişti (Esin, 1991, 474). Dikey eksenle birbirine paralel olarak sıralanmış eyerlerinden tuttukları atları ile 3 adet kadın figürü kompozisyonu oluşturmaktadır. Bu kompozisyona benzer Pencikent'teki bir başka tasvirde, atlarıyla giden bir Göktürk beyi ve hanımının tasviri bulunmaktadır (Salman, 2011, 22). Figürlerin herhangi bir cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin birlikte ata bindikleri görülmektedir.

Görsel 6. Bamsı Beyrek ile Banu Çiçek Nişan Güreşi tasviri, Gümüş tabak, VII-VIII. yüzyıl. (Esin, 1991)

Biniciliğin yanı sıra güreş alanında da yetkin oldukları bilinen Türk kadını, eş seçerken evlenmeyi düşündüğü kişi ile güreş yapar ve kendisine galip gelen erkeği tercih ederdi (Sümer, 1954, s. 192; Çimen, 2008, s. 48; Gündüz, 2012, s. 133; Doğramacı, 1992, s. 4). Bu hususa, Dede Korkut hikâyelerinde geçen Bamsı Beyrek ve Banu Çiçeğin nişan güreşleri örnek gösterilebilir (Esin, 1991, s. 472; Çimen, 2008, s. 48; Roux, 1990, s. 718). Bu güreş, VII.-VIII. yüzyıla ait gümüş tepsi/tabak üzerinde betimlenmiştir (Görsel 6) (Esin, 1991, s. 472).

Ordu başında komutan vazifesi de üstlenen kadının (Sümer, 1954, s. 191; Esin, 1991, s. 471; Acar, 2019, s. 340; Aksoy, 2016, s. 11; Donuk, 1982, s. 166; Gündüz, 2012, s. 130; Roux, 1990, s. 705), asker/savaşçı sıfatı da taşıdığı düşünülmektedir (Turan, 2019, s. 146). Türk kadın ve erkeklerinin kendi cinslerinden kırk kişilik maiyetlerinin (Sümer, 1954, s. 193) arasında atlı okçu kadınlar (Esin, 1991, s. 474), şahıslarına ait şehirleri, otağ ve sarayları vardır (İzgi, 2014, s. 78; Kafesoğlu, 2019, s. 259). Bu hususta önemli bilgiler aktaran Plan Carpin'i kadınların erkeklerden farksız bir çeviklik ile dörtnala ata bindiklerinden, yay ve sadak taşıdıklarından ve çok iyi nişan aldıklarından; Rubrouck ise bir kadının yirmi-otuz arabayı idare edebildiğinden bahsetmektedir (Roux, 1990, s. 703; İzgi, 2014, s. 33; Acar, 2019, s. 399). Çin'den Uygurlara gelen elçi Wang-ne-te (Roux, 1990, s. 703) ile İbn-Batuta bu bilgileri desteklemektedir (İzgi, 2014, s. 33; Acar, 2019, s. 399).

Türk kadınının askeri yetkinliğinin göstergesi diğer olay şöyledir: Geç dönem Hun devletlerinden "Sonraki Chao-Devleti" kurucusu Shih-Lo (Baykuzu, 2012, s. 188), dünyada ilk kez kadınlardan oluşan resmi bir muhafız ordusu kurmuştur. Bu kadın ordusunun on bin kadarı saray içerisinde hakanın yazı işleri ve özel korumalığını üstlenmiştir (Baykuzu, 2012, s. 189). Yine Hun hükümdarı Chih-chih ch'an-yünün, Kang-chü sınırları içerisinde yaptırdığı kale (Baykuzu, 2012, s. 122), Çinlilerin saldırısına uğrayınca yanına hatun ve cariyelerini alarak savunmaya geçmiştir (Baykuzu, 2012, s. 122). Hunların sıklıkla Roma'yı istilaları ardından geride kadın cesetlerinin kalması (Gültepe, 2008, s. 62), Hunların savaş meydanlarında birlikte savunma yaptıklarının göstergesidir.

Görsel 7. Kadın figürü, Altın, İskit dönemi (M.Ö. 4. yy.), Altın, Kul Oba, St. Petersburg Hermitage [http://www.encyclopediaofukraine.com/picturedisplay.asp?linkpath=pic%5CS%5CC%5CScythian%20art_Kul%20Oba%20Scythian%20goddess%20Apa%20\(gold%20ornament\).jpg&page=pages%5CK%5CU%5CKulOba.htm&id=6841&pid=6045&tyt=Kul%20Oba&key=Kul+Oba%2C+%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C+%D0%9E%D0%B1%D0%B0](http://www.encyclopediaofukraine.com/picturedisplay.asp?linkpath=pic%5CS%5CC%5CScythian%20art_Kul%20Oba%20Scythian%20goddess%20Apa%20(gold%20ornament).jpg&page=pages%5CK%5CU%5CKulOba.htm&id=6841&pid=6045&tyt=Kul%20Oba&key=Kul+Oba%2C+%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C+%D0%9E%D0%B1%D0%B0) (Erişim Tarihi: 08.12.2021).

Türk kadınının asker-savaşçı ve naibe sıfatlarına verilebilecek en güzel örnek ise İskitlerin ilk kadın hükümdarı olan Tomris Hatun'dur (Acar, 2019, s. 396). Herodot'un yanı sıra M.Ö. II-III. yüzyıl yazarlarından Marcus-Iunianus-Iustinus'un kaynaklık ettiği Tomris Hatun'un Perslerle yapılan savaş esnasında oğlunu kaybetmesine rağmen duygusallık veya korkuya kapılmadan savaşı sürdürdüğü ve stratejileriyle galibiyet kazandığı anlatılmaktadır (Acar, 2016, s. 397).

İskit Dönemine ait Kul Oba kurganında ele geçirilen altın obje figür, anatomik yapısı sebebiyle muhtemelen kadındır. Fantastik imgelerle donatılan kadının kıyafetinin uçları ejder figürleri ile

sonlanmakta ve omuzlarından yükselerek içe doğru kıvrılanlar kanat veya fantastik hayvan figürü olmalıdır (Görsel 7). Figürün elinde tuttuğu insan başı, ilerleyen dönemlerde Türk Sanatında kullanılacak savaştan galip gelen alpi simgelemektedir. Figürün elindeki insan başının Pers kralına ait olabileceği, dolayısıyla İskit hatunu Tomris'in kazandığı galibiyeti veyahut ilahi bir varlığı simgelediği düşünülmektedir.

Görsel 8. Atlı Savaşçı Figürü, Vazo Betimi (2 nolu Sürahi), Altın, Peçenekler, Nagyzentmiklos Hazinesi (Berkli, 2011)

Peçenek Türklerine ait Nagyzentmiklos hazinesinden bir vazonun üzerinde miğferli ve zırlı süvari, bir elinde iki dişli flaması, diğer elinde kuvvetle saçlarından tuttuğu insan başı ile betimlenmiştir (Görsel 8). Figürün eğerinin altında bulunan insan başının savaştan galip dönen bir komutanı/alpi simgelediği düşünülmektedir (Berkli, 2011, s. 73). İlâveten mezarlarda ele geçirilen yay, ok, kılıç, hançer, zırhlar (Acar, 2019, s. 398) ile alplerin ve (Çoruhlu, 2012, s. 1054) kadın savaşçıların mezarlarına ölümü ardından sahibiyile beraber yaşayacağı inanişıyla at konulmuş (Çoruhlu, 2012, s. 1055) hatta Miladi IX. asra ait bir mezar yapısında at üzerinde kadın cesedi bulunmuştur (Esin, 1991, s. 472). Dolayısıyla her iki görselde benzer imgeler kullanılmış olup Türk kadını ve erkeğinin askeri bakımdan yetkinliği, mevcut bilgilerin yanı sıra sanat eserleri ile doğrulanmaktadır.

Avcılık, eski Türklerde önemli uğraşlardan biridir. Avcılar, en lezzetli etleri yerler, av postlarından, derilerinden, kuş tüylerinden kıyafetler yaparlardı. Zengin olmayan avcılar, hakan hâkimiyet altına almadığından ormanlarda hür ve müstakil yaşarlardı (Gökalp, 2017, s. 335). İçerisinde kızların da bulunduğu avcılar (Aksoy, 2016, s. 11; Donuk, 1982, s. 166; Kafesoğlu, 2019, s. 220; Gökalp, 2017, s. 335), hürriyet ve istiklal ülküsü ile bu hayatı seçerlerdi (Gökalp, 2017, s. 335). Dolayısıyla her iki cinsin olumlu/olumsuz yaşam şartları sebebiyle donanımlı olunması gereken zor bir uğraş olan avcılığı yapabildikleri anlaşılmaktadır.

Türk kadınının, erkeklerle birlikte veya yalnız görev aldığı alanlardan biri de vakıf kurma faaliyetleridir. Mevcut veriler ışığında ilk vakıf kurucu kadınlar, Hun döneminde (Cunbur, 1996, s. 586) ardından Uygurlarda karşımıza çıkmaktadır (Esin, 1991, s. 475). Hunlardan itibaren halkını gözeten ve onların ihtiyaçlarına binaen yapı inşa ettiren bani kadınlar ile İslami dönemde hayır hasenatla uğraşan kadınların mantığı paraleldir. Dolayısıyla bani kadınlar ve erkeklerin varlığı, İslami süreçte devam etmiş; bilhassa Selçuklu ve Osmanlı döneminden günümüze birçok yapı ulaşmıştır.

Türk toplumunda töre ve gelenekler, hukuki tanımlamalar, cinsiyet eşitliğine işaret eden diğer alandır. Boşanma (Ögel, 1988, s. 261; Turan, 2019, s. 149; Acar, 2019, s. 399), mal ve mülk edinme (Acar, 2019, s. 399), bu mülklerden faydalanabilme veyahut satabilme, kiralayabilme, rehin bırakma hakkı her iki cinse tanımlanmıştır (Donuk, 1982, s. 165). Bu denklik, İslami süreçte de sürdürülmüştür (Esin, 1968a; Çimen, 2008, s. 81). Evlilik dışı ilişkiler, nadir olmasına rağmen ölümle cezalandırılmıştır. İbn Fadlan, bunu yapanın parçalara bölündüğünden Pei-lou-fong-sou, yay ipi ile boğulduğundan bahsetmektedir (Roux, 1990, s. 721). Bu ceza, cinslerin eşitliği ilkesi doğrultusunda suçu işleyen tarafa

uygulanmaktadır. Plan Carpini de bu bilgiyi doğrulamaktadır (Roux, 1990, s. 722). Nitekim Türk toplumunda eski dönemlerden beri kadına hukuki haklar tanımlandığı yani devlet politikası ile muhafaza edildiği anlaşılmaktadır.

İslamiyet'ten önce Türk aile yapısı, konumuz kapsamında önemli olup, araştırmacılar farklı görüşlere sahiptir. Çin Türkistan'ında ilmi bir seyahat yapan Grenard, Türk ailesinin pederşahi (ataerkil); Gaston Richard Yakutların maderi (anaerkil), Türkistan ve Batı Sibiry'a da pederşahi, Altay Türklerinde ise bu ikisinin sentezi bir yapı (Gökalp, 2017, s. 307); Ögel (1988, s. 237) ataerkil; Kafesoğlu (2019, s. 219) pederşahi; Gökalp (2017, s. 307) ise anne ve baba soyunun müşterek ve birbirine eşit bir esasa dayandığını dolayısıyla hiçbir Türk ailesinin pederşahi bir düzenin mevcut olmadığını ileri sürmektedir. Kanımızca cinsiyet fark etmeksizin hayatın çoğu alanında birlikte var olan hatta Gök Tanrı tarafından müşterek görevlendirilen kadın-erkek, toplum tarafından da paralel bir algı benimsendiğinden ortak vazife üstlenmiş olmalıdırlar.

Türk toplumunda kadın, kimi zaman aile reisi fakat daima evin direğidir (Çimen, 2008, s. 112; Aksoy, 2016, s. 8; Doğramacı, 1992, s. 4). Eski Türk aile sisteminde erkeğin otoritesi sınırsız olmayıp karı-koca ilişkisi, iş bölümü esasına dayanıyordu. Hatta aile ekonomisinde kadınların sorumlulukları daha fazla olduğundan cemiyet ve aile içerisindeki konumu güçlüdür (Sümer, 1954, s. 192). Günümüz Türk aile yapısında da koca ana, koca nine, yaşlı erkekten daha çok sözü dinlenen konuma sahiptir. Hatta erkeğin ölümünden sonra ailenin kadın-ana tarafından dağılmadan devam ettirildiği, annenin ölmesi durumunda ise genellikle birliğin bozulması bunu desteklemektedir.

Arap toplumunda kız çocuklarının doğumu, utanç ve felaket olmasına rağmen Türk erkeklerinin kız çocuk sahibi olma isteğiyle alkış (dua) yapmaları için Oğuz beylerine müracaat ederlerdi (Sümer, 1954, s. 192). Çocuklar doğduktan sonra da eşit konuma sahip olup, anne babaya bağımlıdır. IX. yüzyılda İbn Rüsteh ve XI. yüzyılda onun derleyicisi olan Al-Bakri, reşit olduktan sonra babanın egemenliğinin ortadan kalktığını ve tamamen özgür olduklarını, istedikleri kişi ile evlenebildiklerini ifade etmektedir. Bu durumu Dede Korkut hikâyeleri de desteklemektedir (Roux, 1990, s. 701). Dolayısıyla Türklerin, çocuklarının cinsiyeti hususunda ayırım yapmadıkları düşünülmektedir. Aile içerisinde kız çocuklarının söz ve seçim hakkına sahip olmaları, kendi iradeleri ile karar verebilmeleri sosyal varlıklarının kabul edildiğini göstermesi bakımından konumuz kapsamında önemlidir. Kadın ve erkeğin günlük yaşamlarında halk arasında bulunabildikleri ve çiftlerin eşleri ile birlikte görüldükleri bilinmektedir. Bu durum, kadına olan sevgi ve hürmetin sanat eserlerine yansması olarak değerlendirilebilir.

Görsel 9. Göktürk Kaya Resmi ve Çizimi, Göktürk Dön. (VI-VIII. yüzyıllar), Bayan Yürek Dağı (İbeyekeva, 2015)

Türk kadınına gösterilen kadim sevginin sanata tezahürü olan bir diğer veri, Göktürk dönemine ait kaya tasviridir. Söz konusu tasvirin üzerinde üç insan figüründen ikisi el ele tutuşmuş, üçüncü ise onlara karşı yürürken betimlenmiştir (Görsel 9) (İbeyekeva, 2015, s. 188). Belirgin cinsiyet uzuvlarından kadın ve erkek oldukları anlaşılan figürlerin, el ele tutuşma imgesi, döneme ait diğer petroglifler

üzerinde tekrarlanmış olup muhtemelen sevgili veya eş olduklarını, aralarındaki sevgi bağını simgelemektedir.

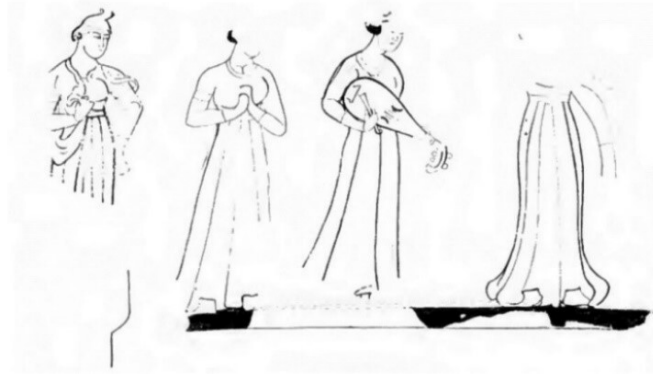
Görsel 10. Bir Ağacın Altında Atlarıyla Dinlenen İskitler, Kemer Tokası, Altın, Hun Dönemi (M.Ö. 4.-3. Yüzyıl), Sibiryaya, St. Petersburg Hermitage Müzesi. <https://www.fikir.gen.tr/wp-content/uploads/2018/06/Resim.-01.04-Alt%C4%B1n-levha-A%C4%9Fa%C3%A7-alt%C4%B1nda-atlar%C4%B1yla-dinlenen-%C3%BC%C3%A7-ki%C5%9Fi-Ermitage-M%C3%BCzesi.png> (Erişim Tarihi: 01.12.2021).

Prototürk veya Hun dönemine ait diğer eser, bir kemer tokasına aittir (Görsel 9) (Çoruhlu, 2017, s. 141). Günlük hayattan sakın bir köy manzarasının işlendiği eser üzerinde ağaç altında yerde sevgilisinin dizine yatmış uyuyan süvari, arkada iki atı dizginlerinden tutmuş bekleyen bir seyis figürü işlenmiştir. Türk tipini yansıtan figürler ile atlar oldukça karakteristiktir (Aslanapa, 1973, s. 22; Uzun, 2009, s. 86). Sevgilisi veya eşinin dizine uzanmış dinlenen erkek, eserde ilk dikkat çeken imge olup bu anın altın madeni ile işlenerek sanat eserine konu edilmesi, muhtemelen çiftler arasındaki sevgi bağının ölümsüzleştirilme isteğini yansıtmaktadır.

Görsel 11. Uygurlu Bir Çiftin Düğün Merasimi, Uyghur Dönemi (7-8. yüzyıl). (Esin, 1991)

Yine günlük hayattan bir sahnenin işlendiği kompozisyonda düğün töreninde evlenen çift, şerbet içmektedir (Görsel 11) (Esin, 1991, s. 475). Kompozisyonun en sağında erkeğe göre daha ön planda yer alan figür, gelin olup erkek, elindeki kadeh ile ona şerbet içirmektedir. Erkeğin kadına hizmet etmesi bakımından önemli bir ayrıntı olan bu imgenin, hizmet etme vasfının cinsiyet sınırlandırılmasına tabi tutulmadığını ve çiftler arasındaki sevgi bağını yansıttığı düşünülmektedir.

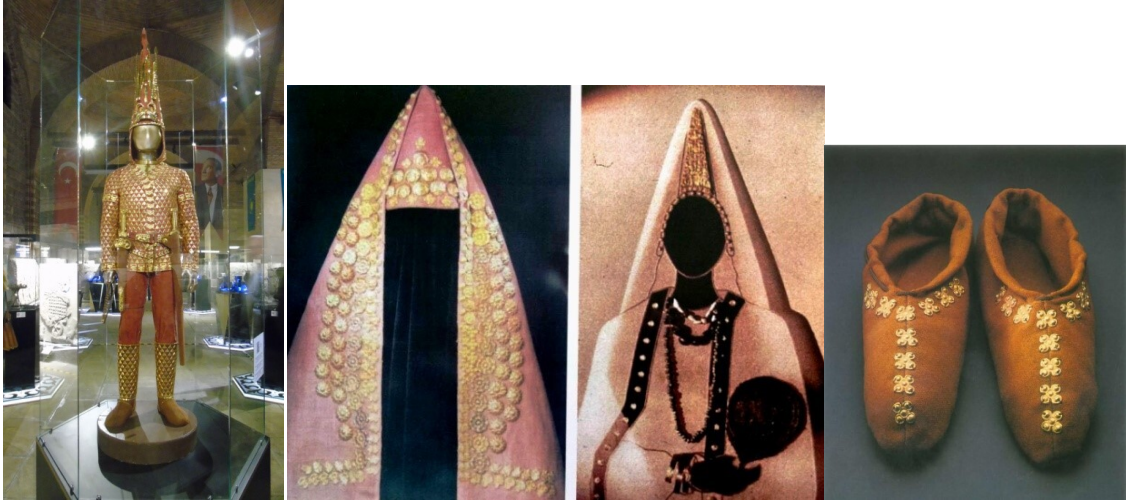

Görsel 12. Kadın ve Erkek Figürlerden Oluşan Duvar Resmi, Göktürk Dönemi, Pencikent Sarayı (Yabalak, 2019)

Görsel 13. Uyghur Müzisyenleri, Bezeklik duvar resmi, Uyghur Dönemi (8. Yüzyıl), Tokyo Özel Koleksiyonu. (Bozcu, 2009)

Türk kadını ve erkeğinin sosyal yaşamları hakkında çıkarım yapılmasını sağlayan kompozisyonlar oldukça önemlidir. Bu hususa vurgu yapan farklı dönem Türk Devletlerine ait yukarıdaki görseller, halkın entellektüel yönü ile ilgili bilgi vermektedir. Nitekim Görsel 12'ye ait kompozisyonda kadın musikişinaslar (Esin, 1972b, s. 241), Uyghur döneminde Bezeklik'te karşımıza çıkan duvar resminde ise enstrüman çalan figürler tasvir edilmiştir (Görsel 13) (Berklı, 2010, s. 158). Yukarıdaki kompozisyonlara benzer örnekler tarihi süreç içerisinde İslamiyet öncesi sürecin yanı sıra İslami dönemde de mevcut olup, bu görseller her iki cinsin sanatla iştiğal eden ve sanat icra edebilme yetkinliğine sahip kişiler olduklarını düşündürmektedir.

Görsel 14. İskit Dön., Altın Elbiseli Adam, Esik Kurganı (A. Zencirkıran)

Görsel 15. İskit Kadın Başlığı (Salman, 2011)

Görsel 16. İskit Kadın Başlığı (Salman, 2011)

Görsel 17. İskit Kadın Ayakkabısı (Salman, 2011)

Giyim-kuşamlara gelince Roux, kadın ve erkeklerin birbirlerine benzer giyindiklerini, Plan Carpin ise kıyafetlerin bir modele göre yapılıp, giyildiği için iki cinsi ayırt edebilmenin güç olduğunu ifade etmiş, Raşid-al-din ile Rubrouck ise benzer ifadeler kullanmıştır (Roux, 1990, s. 699). Bu bilgilere kaynaklık edecek arkeolojik veriler, Kemal Akişoğlu başkanlığında Essik kurganından çıkarılmış genç prensen ait altın aplikelerle donatılmış kıyafetlerdir (Çoruhlu, 2017, s. 107). Aynı şekilde Türk hatunları da ihtişamlı kıyafetlere sahiptir (Gömeç, 2006, s. 88; İzgi, 2014, s. 39). İskit dönemine ait altın applike kadın kıyafetleri ile aynı malzeme ve teknikle yapılan Hun dönemi erkek kıyafetlerini her iki cinsin de kullanması bir başka denklik göstergesidir (Görsel 14, 15, 16, 17).

Her inanç sisteminin din görevlisine verdiği bir isim olup, Türkler kam ifadesini kullanmaktadır (Gömeç, 2006, s. 109; Diyarbakirli, 1972, s. 83). Saha Türkleri erkek kama oyun, kadın kama udagan derler (Gömeç, 2006, s. 110). Erkekler kadar kadınların da etkin rol üstlendiği Şamanizm’de bazı araştırmacılara göre kadınlar daha etkindir. Zira birinci bine ait metinlerde “erkek büyücüler” ile “kadın büyücülerin” davul çaldıkları (Roux, 1990, s. 697) dolayısıyla her iki cinse mensup şamanların olduğu anlaşılmaktadır. İkinci binin ilk yüzyıllarında erkek üstünlüğü oluşmasına rağmen Carpin, iki kadının ateşle arınma ritüeline şahitlik etmektedir. Ayrıca kadın şaman, XIX. yüzyılda Sibiry ve Altay dağlarında varlığını sürdürmektedir (Roux, 1990, s. 698). Dolayısıyla kadınların din alanında da erkekler ile birlikte görev alabildikleri anlaşılmaktadır.

Eski Türklerde kadın, tabu olmadığı için tesettür ve harem gibi adetler bulunmamaktadır (Gökalp, 2017, s. 325; Roux, 1990, s. 700). Kadın ev dışında erkekle birlikte görülebilirdi (Çimen, 2008, s. 112; Ögel, 1988, s. 252; Doğramacı, 1992, s. 4). Grenard, on dört asırdan beri Çin Türkistan’ında kadın ile erkeğin birlikte cemiyete katılabildiklerini hatta Huen-Chang, Kao-Chang’ın melikesiyle birlikte hanımlarının kendisini karşılamak için şehirden çıktıklarından bahsetmektedir (Gökalp, 2017, s. 325). Dolayısıyla o dönemin birçok milletinde olduğu gibi kadının eve kapatılmadığı (Sümer, 1954, s. 192; Acar, 2019, s. 396; Günay, 2012, s. 4), sosyal hayatta etkin olduğu, yerli-yabancı erkeklerden kaçmadığı, onlarla konuşmak veya misafir ağırlamak (Yuvalı & Demirci, 2021, s. 36; Turan, 2019, s. 147; Doğramacı, 1992, s. 4; Günay, 2012, s. 4), ayrılırken dua almak ve hediye vermek gibi eylemleri gerçekleştirirdi (Turan, 2019, s. 147). Ayrıca birlikte kıymız içer, çalgılı eğlenceler yapar (Turan, 2019, s. 146), top oynar (Aksoy, 2016, s. 11; Donuk, 1982, s. 166; Kafesoğlu, 2019, s. 220; Roux, 1990, s. 702), güreş ve kayak gibi

sportif aktiviteler yaparlardı (Roux, 1990, s. 702; Aksoy, 2016, s. 11; Donuk, 1982, s. 166; Kafesoğlu, 2019, s. 220). Dolayısıyla Türk kadını erkekler ile birlikte sosyal, kültürel, sportif ve sanatsal etkinliklere katılım sağlamanın yanı sıra söz konusu etkinliklerin bizzat uygulayıcıları olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Erken döneme ait ölüm ve defin ritüelleri, cinsiyet bakımından incelenmesi gereken bir alandır. Hun dönemine ait arkeolojik veriler, kurganlardan çıkmış olup II. Pazırık kurganında kadın ve erkek cesetleri tahnid edilmiştir (Çoruhlu, 2017, s. 92; İnan, 1987, s. 508; Diyarbakırlı, 1972, s. 65). Her iki ölü bir tabuta konulmuş, kadının cesedi üzerinde zorla öldürüldüğüne dair izler rastlanılmamıştır (İnan, 1987, s. 508). Aynı dönemde Ukok'ta bir kadın cesedi üzerinde hayvan dövme bulunmaktadır (Çoruhlu, 2017, s. 94). Hun döneminde asil ve alp kişilere dövme yaptırılması (Diyarbakırlı, 1972, s. 60; Berkli, 2011, s. 48), erkek ve kadınların asker-savaşçı yönünü yansıtmaktadır. Ayrıca bu kurganın sadece bir kadına ait olması (Çoruhlu, 2017, s. 113), yalnızca erkeğe veya kadına kurgan yapılabildiğini göstermesi sebebiyle önemlidir. İlaveten IV. Pazırık (Çoruhlu, 2017, s. 97), V. Pazırık (Çoruhlu, 2017, s. 98; Diyarbakırlı, 1972, s. 23), Başadar (Çoruhlu, 2017, s. 100), Katanda (Çoruhlu, 2017, s. 106), Ulandırık/Ulandryk (Çoruhlu, 2017, s. 117), Arzhan (Çoruhlu, 2017, s. 114) kadın ile erkek cesetlerinin birlikte bulunduğu kurganlardır (Çoruhlu, 2017, s. 152).

Görsel 18. Bilge Kağan ve Eşine Ait Heykeller, Mermer, Göktürk Dönemi (8. Yüzyıl), Millî Tarih Müzesi-Moğolistan (Alyılmaz & Alyılmaz, 2014)

Bilge Kağan'a ait mezar külliyesinde bulunan baş kısımları kopmuş olmasına rağmen muhtemelen Bilge Kağan ve eşine ait heykeller (Salman, 2010, s. 151; Alyılmaz & Alyılmaz, 2014, s. 26), bağdaş kurmuş vaziyette oturmuş ve siyah damarlı beyaz mermerden yontulmuşlardır (Görsel 18) (Salman, 2010, s. 151). Aynı alanda heykelleri bulunan çiftin mezarlarının bulunması, muhtemelen kadına verilen değeri ve dünya hayatlarının haricinde öteki dünyada beraber olma temennilerini yansıtmaktadır. Ayrıca bu heykeller ile toplumun, hakan ve hatuna duyduğu derin hürmet ve sevginin yansıması olmalıdır (Alyılmaz & Alyılmaz, 2014, s. 26). Bu örnekler gerek kağanlara mahsus oturuş biçimi (Esin, 1970, s. 231) gerekse malzeme, boyut, konum bakımından paralel olup, Türk töresi ve kanunları gereğince hayatlarının her alanlarında birbirlerinin destekçisi olmuş çiftlerin, ölümden sonraki hayatta da benzer beklentileri olduğu söylenebilir.

Görsel 19. Yoğ (matem) Töreni, Kaya Resmi, Göktürk Dönemi, Koço (Uzun, 2009)

Görsel 20. Cenaze Töreni, Duvar Resmi, Göktürk Dönemi (7-8. yüzyıl), Pencikent Sarayı (Cezar, 1977)

Göktürk dönemine ait yukarıdaki duvar resimlerinde figürlerin eski Türklerle özgü ölüm ardından matem imgeleri olan saçlarını ve yüzlerini kestikleri an betimlenmiştir (Potapov, 1996, s. 215; Uzun, 2009, s. 96; Can, 2008, s. 169; Çoruhlu, 2017, s. 194). Göktürk Dönemine ait bir kaya resminde betimlenen on figürden sekizi erkek, ikisi kadındır (Görsel 19) (Uzun, 2009, s. 96). Cenaze töreninin betimlendiği bir diğer duvar resminde ise sol alt köşesindeki eğilmiş yere sıvı dökmekte olan kadın, muhtemelen cenaze merasimi için saç saçmaktadır (Görsel 20) (Uzun, 2009, s. 92). Yukarıdaki görsellerde giyim ve anatomik yapıları haricinde herhangi bir ayırım gözetilmeksizin betimlenen figürler, kadınların erkeklerden kaçmadıkları ve aynı ortamda ritüele katılabildiklerini göstermektedir.

Türklerin İslamiyet'i kabulü ardından yeni dinin kaideleri, toplumun yaşamı üzerinde etkili olmuştur. Zira İslamiyet ve Hz. Peygamber, monogamiyi tavsiye etmesine rağmen erkeğe 4 evlilik hakkı verilmesi (Güler, 1997, s. 299; Esin, 1968b; Günay, 2012, s. 9), erkeğin mirastan iki kat fazla hak alması (Güler, 1997, s. 301), 2 kadının şahitliğinin 1 kadına denk olması (Güler, 1997, s. 301), cinsler arasında farklılık olduğunu göstermektedir. Yine mahremiyet anlayışına bağlı olarak kadın ile erkeğin mekanları ayrılmış veya kadınlar bazı mekanlardan uzaklaştırılmıştır. Bu hususlar, cinsiyetler arası farklılığın göstergesi olmasına rağmen gerekçeli sebeplerinin açıklandığı yayınlar mevcuttur (Esin, 1968a; Esin, 1968b; Güler, 1997; Abbott, 2015).

Ancak İslamiyet'in ilk dönemlerinde kadın ile erkeğin aynı mekanlarda birlikte ibadet edebildikleri, gece sohbetleri yaptıkları, Hz. Peygamber'in kadınlara eğitim verdiği, sorunları, şikayetleri ve itirazları ile bizzat alakadar olduğu, hal-hatır sorduğu, hasta olduklarında ziyaretlerine gittiği hatta bazılarında tokalaşmak suretiyle biat aldığı bilinmektedir (Gültepe, 2008, s. 98-199). Yine bu dönemde kadın, iffet sınırları çerçevesinde İslam'ın tebliği için hizmet etmiş (Gültepe, 2008, s. 200), savaş esnasında yaralıları tedavi etmiş, gerektiğinde düşmanla mücadele etmiş (Gültepe, 2008, s. 200; Abbott, 2015, s. 115-116), beş vakit namaz, cuma, bayram ve cenaze namazlarının yanı sıra Kâbe'yi tavaf etmek dâhil olmak üzere ibadetlere katılmış (Gültepe, 2008, s. 200; Abbott, 2015, s. 109) çarşı-pazar denetimleri yapmıştır (Gültepe, 2008, s. 200). Dolayısıyla Hz. Peygamber, kadın ile erkeği denk bir

konuma getirebilmek için çaba sarf etmesine rağmen ölümünün ardından dört halife dönemi ve Arap-Fars zihniyetinin dinin yozlaşmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır (Esin, 1968b). Ancak Abbott (2015, s. 109) İslam kadınlarının bu imtiyazları bir cemiyetin pasif üyeleri konumunda gerçekleştirdiklerini ileri sürmektedir.

İslam dininin mahremiyet anlayışı sebebiyle Türk Sanatında yabancı kadın ile erkeğin aynı ortamda betimlendiği kompozisyonlar azalmış, mevcut örneklerin çoğunluğu muhtemelen çift/eş imgesi veya İslami kaidelerin uygun gördüğü şartlar altında bir araya gelinmesi ile oluşturulmuştur. Bilhassa Osmanlı döneminde sıkı sıkıya bağlı kalınan İslami kaideler gerekçe gösterilerek çeşitli dönemlerde kadınların kıyafetlerine, sokağa çıkmalarına kısıtlamalar getirildiği bilinmektedir. Hatta Osmanlı minyatürlerinde yabancı kadın ve erkeklerin İslam dinine aykırı olarak aynı ortamda bulunduğu kompozisyonlar, kıyamet alametleri olarak değerlendirilmiştir (Dalkıran, 2012, s. 120).

Görsel 21. Artuklu Halifesi Müstencid'e Ait Sikke, Bakır, Artuklu Dönemi, İstanbul Arkeoloji Müzesi. (Bulut, 2000)

Görsel 22. Sivas Divriği Darüşşifasının Gotik Kapısı Üzerinde İnsan Figürleri ve Çizimi, Mengücekliler Dön. (1228-1229) (Kuban, 2012)

İslami dönemde iki cinsin birlikte betimlendiği Artuklu halifesine ait sikkenin bir yüzünde kadın başı, diğer yüzünde ise sağda kadın, solda erkek figürü işlenmiştir (Görsel 21) (Bulut, 2000, s. 35). Anadolu'da Türk-İslam Dönemi'ne ait Divriği Ulu Camii, Mengücek Beyi Ahmed Şah; darüşşifası ise karısı Turhan Melek tarafından yaptırılmıştır (Yetkin, 1965, s. 103). Yapının dış cephe süslemelerinde ise banileri hakan ve hatuna ait olduğu düşünülen figürler bulunmaktadır (Görsel 22) (Gündoğdu, 1979, s. 167). Gerek sikke örnekleri gerekse Divriği Darüşşifa'sı her iki cinsin toplum içerisinde müşterek bir yaşam sürmüş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Görsel 23. İpekli Kumaş Parçası, Büyük Selçuklu Dön. (XI. Yüzyıl), Victoria-Albert Müzesi (Aslanapa, 2016)

Görsel 24. Selçuklu Minai Tabak, XII- XIII. yüzyıl, İran, David Museum-Kopenhag. (Karpuz & Eravşar, 2013)

Selçuklu dönemine ait kumaşın yüzeyi boyunca sıralanan damla formlu madalyonların çevresinde kufi yazılı bir bordür bulunmaktadır. Madalyonun ortasında bir hayat ağacı, onun iki yanında kadın ve erkek figürü bulunmaktadır (Görsel 23) (Aslanapa, 2016, s. 358). Aynı döneme ait tabağın kompozisyonunun merkezinde karşılıklı olarak oturan figürlerinden erkek, elinde şişe tutmakta kadın ise elindeki kadehi doldurması için ona doğru uzatmaktadır (Görsel 24) (Karpuz & Eravşar, 2013, s. 220). Bu kompozisyon, erkeğin kadının içeceğini doldurması dolayısıyla hizmet etme vasfının cinsiyetle sınırlandırılmadığını göstermektedir.

Arkeolojik verilerin yanı sıra Karahanlılardan itibaren kadın hususunda hanedan mensubu olanlar haricinde bilgi yetersizdir. Ancak Karahanlı döneminde Şemsül Mülk Nasr bin İbrahim'in eşi Ayşe Bibi (Berkli, 2011, s. 87), Gazneli Mahmud'un sarayına gelerek ona Farsça kitap okuyan, yazar, şarkıcı ve dil bilen bir Türk kızı (Oruç, 2020, s. 187), Büyük Selçuklu kadınlarından devleti yıkılmaktan kurtaran Altuncan Hatun (Kitabçı, 1994, s. 63) ile devleti yıkılma eşiğine getiren Terken Hatun (Kitabçı, 1994, s. 164), II. İzzettin Saltuk'un kızı Mama Hatun (Yetkin, 1965, s. 122), Ah-i Evran'ın kız kardeşi olduğu düşünülen Bacıyan-ı Rum'un kurucusu Fatma Bacı (Oruç, 2020, s. 180), Selçuklu Sultanı IV. Kılıçaslan'ın kızı Hüdavend Hatun (Yetkin, 1984, s. 87), Osmanlı döneminde saltanat naibeliği yapan Mahpeyker Kösem Valide Sultan (Altındal, 1999, s. 100) ile Hatice Turhan Valide Sultan (Altındal, 1999, s. 95) öne çıkmış kadınlardandır. Dolayısıyla Türk kadınının idari, askeri, kamusal alanlardan tamamen soyutlanmadığı, ihtiyaç duyulduğu zaman hizmet ettiği söylenilebilir.

SONUÇ

İslamiyet'ten önce Türk toplumunda idari, siyasi, askeri, hukuki, ticari, imar ve bayındırlık sosyal, siyasi, vb. yaşamın çoğu alanında kadın-erkek aktif olarak görev almıştır. Türk kadını ile erkeği ilk yazılı belgelerde belirtildiği gibi Gök Tanrı menşesine dayanan kurtarıcılık görevini üstlenmiş; toplum ise bu algıya paralel olarak kadına muamele etmiştir. Türk kadını, erkek ile birlikte tahtta, elçi kabulünde, antlaşma veya emirname imzalarken, buyruk verirken, at üzerinde elinde kılıcı ile savaş meydanlarında mücadele ederken, avlanırken, dini bir ritüeli gerçekleştirirken, enstrüman çalarken, eşinin uzattığı kadehi yudumlarken veya ondan hizmet beklerken görmek mümkün olduğu gibi bu hususlar, Türkler nezdinde oldukça tabiidir.

Türkler eşitlik ilkesine dayanan sosyal düzenlerini, muhtemelen ölümsüzleştirmek gayesi ile günümüze kadar ulaşan sanat eserlerinin yanı sıra ana kaynağı teşkil eden Orhun abidelerine de işlemiştir. Bunların haricinde bu düzen, tarihi vesikalara konu edilmiş ve yabancı araştırmacıların da ilgisini celp etmiş olduğundan eserlerinde Türklerin kadına ne denli hürmet gösterdiğinden bahsetmişlerdir. Çünkü o dönem milletlerinde ne yazık ki kadın, toplumda hor görülen, ikinci sınıf insan muamelesi gören, zayıf, güçsüz hatta insan olup olmadığı tartışılan bir cinstir. Buradan hareketle günümüzde dahi birçok milletin ülküsü olan "toplumsal cinsiyet eşitliği" ilkesine Türk toplumları tarafından ulaşıldığı söylenebilir. İlaveten ulusal ve uluslararası mecrada kadın ile erkeğin birlikte boy göstermesi, dünya milletleri tarafından idrak edilmiş olmalı ki sadece Türk hakanlarını değil, hatunlarını da memnun etmeye, teveccühlerini kazanmaya gayret etmişlerdir. Yine yabancı ülkelere gelin olarak gönderilen Türk hatunlarına derin bir hürmet gösterildiği, bu hatunların da gittikleri yerlerde kadınlara öncülük ettikleri bilinmektedir.

"Sanat Eserleri Işığında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bakımından İslamiyet Öncesi Türk Toplumunu" başlıklı makale çalışması kapsamında tarihi vesikalar vesilesiyle cinsiyet hususunda edindiğimiz mevcut dağınık bilgiler derlenmiş ve sanata tezahür eden örnekleri ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda duvar resmi (6 adet), kaya resmi (2 adet), heykel (1 adet), sikke (3 adet), giyim ve kumaş (5 adet), tepsi (1 adet), sürahi (1 adet), kemer tokası (1 adet), altın figür obje (1 adet), seramik (1 adet) ile Uygur Devleti bayrağı ve bir mimari yapı incelenmiştir. Böylece İslamiyet öncesi döneme ait toplam 20 adet İslami döneme ait 4 adet olmak üzere toplam 24 adet arkeolojik ve etnografik eser analiz edilmiştir.

Söz konusu eserler cinsiyet algısı bakımından incelendiğinde kadın ile erkeğin sikke ve devlet bayrağı aynı kompozisyon üzerinde yer alması siyasi bakımdan önemli rollerine ışık tutmaktadır (Görsel 1-2-3). Zira bir devletin gerek ulusal gerek uluslararası alanda varoluşunun en önemli göstergeleri arasında yer alan bayrak ve para üzerinde kadın ile erkeğe birlikte yer verilmesi her iki cinsin öncelikle siyasi alanda olmak üzere devlet politikası bakımından önem arz ettiğinin belirtisidir.

Her iki cinsin denk oldukları alanlardan biri ise asker ve savaşçı yönleridir. Yine sanat verileri üzerinde atlı (Görsel 4-5), güreş tutan (Görsel 6), savaşçı veya savaştan galip dönen cengâver tipleri ile alp kadın (Görsel 7) ve erkek (Görsel 8) figürleri kimi zaman yalın kimi zaman ise Türk Sanatında güç ve hakimiyet sembolü olan imgeler ile betimlenmişlerdir.

Sanat eserlerine akseden cinsiyet algısına dair bir başka konu ise kadın ile erkek arasındaki sevgi göstergesidir. Kadın ile erkeğin el ele tutuşması (Görsel 9), erkeğin kadının dizinde uzanması (Görsel 10), bir düğün merasimi esnasında damadın geline eliyle şerbet içirmesi (Görsel 11) Türk Sanatının her dalında sık sık tekrar etmiş temalar olup Türk kadını ile erkeğinin sosyal hayatlarında birbirlerine duydukları kadim hislerin tezahürü ve ölümsüzleştirme gayesini yansıttığı düşünülmektedir. Söz konusu sanat verilerinin ait oldukları dönemlerde birçok dünya toplumunda cinsiyetler arasındaki uçurum ve kadının ötelendiği düşünüldüğünde Türk toplumunun medeni cinsiyet algısına farkındalık yaratmanın önemi artmaktadır.

Türk kadını ve erkeğinin sanatla iştigal eden, enstrüman çalan entellektüel yönü de sanata yansımıştır (Görsel 12-13). Yine betim özellikleri bakımından değerlendirildiğinde figürlerin giydikleri kıyafetlerin yanı sıra kıyafetlerin bilhassa altın olmak üzere çeşitli madenlerle bezenmesi geleneği her iki cins için uygulanmıştır. Söz konusu kıyafet örnekleri kurganlarda ele geçirilmiş olup, günümüze de ulaşmıştır (Görsel 14-15-16-17).

İslamiyet öncesi süreçte Türk toplumunun cinsiyet eşitliği ilkesi, yaşam ile sınırlı kalmamış ölüm ve ölümden sonraki yaşamda da bu algı sürdürülmüştür. Nitekim bu husus da sanat eserlerine aksetmiş olup Bilge Kağan ve eşine ait mezarların bulunduğu Bilge Kağan'ın mezar külliyesinde aynı zamanda çifte ait heykellerin de bulunması ölümden sonraki yaşamda da bir arada bulunma isteklerini vurguladıkları düşünülmektedir (Görsel 18). Yine yoğ denilen cenaze törenlerinde ölen kişilerin ardından kadın ve erkeklerin birarada yas tutarak ritüellerini gerçekleştirebildikleri görülmektedir (Görsel 19-20).

Nitekim bir toplumun gelenek-görenek, bakış açısı ve yaşam tarzı gibi manevi değerlerinin toplamı kültürdür. Sanatın beslendiği ana kaynak ise toplum dolayısıyla toplumun kültürüdür. Böylece sanat eserleri, ait oldukları dönemler hakkında bilgiler veren en önemli verilerdir. Çalışmamız kapsamında da mevcut tarihi vesikalardan yola çıkılarak İslamiyet öncesi Türk toplumunun cinsiyet algısına dair dağınık bilgiler derlenip toplanmış ardından sanat eserleri ile desteklenerek yorumlanmıştır. Çeşitli sanat dallarından eserlerin kompozisyonları incelendiğinde İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadınların herhangi bir çekinge olmaksızın gerek yalnız gerek erkekler ile birlikte ve aynı ortamda betimlendikleri görülmektedir. Dolayısıyla sanat eserlerinden de anlaşıldığı üzere kadın ile erkeklerin aynı mekanlarda birlikte bulunabildikleri yani mahremiyet anlayışı olmadığı anlaşılmaktadır. Kadın ile erkek figürleri betim özellikleri bakımından kompozisyonlarda büyüklük-küçüklük, ön veya arkada olma, giyim-kuşamları, takıları, figürlerde kullanılan kutsal veya güç göstergesi simgeler bakımında da denktir. Türk toplumunda kadın ile erkeğin cinsiyet rolleri bakımından belirgin bir ayrımın olmadığı neredeyse eşit şartlar altında yaşamlarını sürdürdükleri düşünülmektedir.

Tüm bu bilgiler dikkate alındığında Türk toplumunda İslamiyet'ten önce kadının erkeğin gölgesinde yaşadığı yorumlarından ziyade yaşamın çoğu alanında belirgin bir sınırlandırmaya tabi tutulmadan var olan eşitlik olgusunun, İslam dini ile birlikte değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Zira İslamiyet'in kadın ile erkeği birbirinin tamamlayıcısı anlayışına rağmen cinsiyet farklılıklarının gerekçe gösterilerek cinslere farklı görev ve yükümlülükler tanımlaması, İslamiyet öncesi Türk toplumunun cinsiyet algısı ile farklılık göstermektedir. Ancak Türk kadınının benliğinde barındırdığı sıfatları da tamamen kaybetmediği, ihtiyaç duyulması halinde yeniden gün yüzüne çıkardığı tarihi gerçekler ile sabittir. İslamiyet öncesi Türk toplumunun kadın-erkek eşitliği ilkesine ise Atatürk'ün inkılapları ile oldukça yaklaşmış, cinsiyetler arası fark, mevcut yasalar ve kadınlara tanınan haklar ile kapatılmaya çalışılmıştır. Ancak günümüzde dahi yaşanan bölge, aile, gelenek-görenekler, toplumsal algı, din, kültür gibi birçok faktör, eşitlik olgusunu etkilemiş, cinsiyetler arasında tamamen eşit bir ortam sağlanamamıştır.

SUMMARY

In the pre-Islamic period, Turkish society was a nation that drew attention to the perception of gender and its reflection and survival in the society compared to many contemporary and subsequent nations. In the pre-Islamic period, Turkish women and men served almost equally or alternately in many areas of life among societies where gender discrimination was at the highest level, women were treated as second-class human beings, and sometimes even debated about whether they were of the humankind. In the Turkish society with communal living conditions, such actions as using swords, bows and arrows, riding horses, appearing on the battlefields, wrestling, ascending the throne of the

sultanate alone or in couples, accepting ambassadors, signing decrees and treaties, coining their own money, acquiring property, obtaining inheritance and divorce rights, being a religious official, establishing a foundation, hunting, serving one's spouse were important actions performed by both sexes. So much so that these actions have stood out as a part of the sustainability of life in Turkish Society.

In addition to historical documents, there are also works of Turkish Art that depict the society's perspective on gender. These works, which are accepted as concrete data serving as documents for the analysis of the social structure, constitute the main subject of our study. In the compositions depicting weddings, daily life and death ceremonies, it is seen that both genders are in the same place, in equal positions without any differences, have a parallel style in terms of their clothes and sitting styles with similar characteristics, as well as their adjectives reflected in the works. In addition, these images, which are indicative of equality between the sexes, are not limited to the period in which the people were alive, but it is understood from similar kurgan arrangements and finds that they were buried with the same rituals and wishes for after their death. Therefore, it is considered that especially in pre-Islamic Turkish society, people were treated as an individual rather than the definition, classification or discrimination imposed by their gender. Moreover, considering that one of the most important indicators of the development of a society is related to the role of women in all areas of life, it would not be wrong to state that Turkish society had an intellectual perspective on "gender equality" centuries ago.

As a matter of fact, as it is understood from the data examined in detail on the basis of this principle within the scope of our study, it can be said that men and women in Turkish society are complementary to each other in many areas such as social, political, military, religious, administrative, etc. In fact, it is seen that this unity is kept alive in Turkish mythology as much as it is not in the mythologies of other cultures. Furthermore, it is noteworthy that the ancient reverence and love for women, as well as the equal positions of both sexes through the existing compositions, are immortalized through works of art. However, this perspective of Turkish society on gender has gained a distinctive richness after they met Islam due to the fact that the new religion defined different duties and rights for men and women depending on their biological and physical characteristics. Although this difference is based on various reasons by researchers, it has also affected the gender perception, theoretical documents and works of art of the society, and this issue has been tried to be revealed within the framework of our study.

Makale Bilgileri		Article Information	
Etik Kurul Kararı:	Çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 14.09.2023 tarihli ve 9/1 onay numaralı kararı ile Etik Onay almıştır.	Ethics Committee Approval:	The study received Ethical Approval from the Atatürk University Social and Human Sciences Ethics Committee with the decision number 9/1 dated 14.09.2023.
Katılımcı Rızası:	Araştırmaya katılanlara çalışmanın amacı ifade edilerek rızaları alınmıştır.	Informed Consent:	The purpose of the study was explained to the participants and their consent was obtained.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.	Financial Support:	No financial support was received from any institution or project for the study.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	Conflict of Interest:	There is no conflict of interest between individuals and institutions in the study.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.	Copyrights:	Necessary permissions have been obtained from the copyright owners for the images used in the study.

KAYNAKÇA

- Abbott, N. (2015). İslam'ın ilk döneminde kadın ve devleti (H. Palabıyık, B. Kınay, Çev.). *Belgü*, (1), 103-124.
- Acar, H. (2019). Türk kültür ve devlet geleneğinde kadın. *İnsan&İnsan*, 21, 395-411.
- Aksoy, İlhan. (2016). Toplumsal ve siyasal süreçte Türk kadını. *Yasama Dergisi*, 32, 7-20.
- Alyılmaz, S. & Alyılmaz C. (2014). Eski Türk kadın heykellerinin düşündürdükleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(4), 1-33.
- Arslan, İhsan. (2011). Muktedir döneminde Abbasilerde sosyal hayat. *İstem*, 17, 123 – 154.
- Arslan, İhsan. (2015). Abbasi devlet yönetiminde kadınların etkisi: Seyyide Şağab örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 827-839.
- Aslanapa, O. (1973). *Türk sanatı II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aslanapa, O. (2016). *Türk sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Babayar, G. (2007). *Köktürk kağanlığı sikkeleri katalogu*. Ankara: Tika Yayınları.
- Baykara, Tuncer. (1980). Türk şehircilik tarihinden: hatun şehirleri. *Bellekten*, 44 (175), 497-510.
- Baykuzu, T. D. (2012). *Asya Hun imparatorluğu*. Konya: Kömen Yayınları.
- Berkli, Y. (2011). *Türk sanatında Avrasya üslubunun evreleri (Avrupa ve İslam sanatına etkileri)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Bozcu, M. M. (2009). *Bezeklik mağara tapınaklarındaki duvar resimleri*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Bulut, L. (2000). Anadolu Selçuklu sanatında maske şeklinde insan başı tasvirleri ve ikonografik kaynağı üzerinde düşünceler. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi*, 10(10), 21-41.
- Can, S. (2008). *Selçuklular döneminde kadın*. İstanbul: Ufukötesi Yayınları.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu öncesi Türklerde şehir ve mimarlık*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cunbur, M. (1996). Selçuklu dönemi kadın hayratı. *Erdem Dergisi*, 9 (26), 585-620.
- Çimen, L. K. (2008). *Türk töresinde kadın ve aile*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çoruhlu, Y. (2017). *Erken devir Türk sanatı İç Asya'da Türk sanatının doğuşu ve gelişimi*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Dalkıran, A. (2012). On yedinci yüzyıl Osmanlı Minyatürlerinde sıra dışı bir eğilim: müstehcenlik. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 1(5), 112-131.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Doğramacı, E. (1992). *Türkiye'de kadının dünü ve bugünü*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Donuk, A. (1982). Çeşitli topluluklarda ve Türklerde aile. *Tarih Dergisi*, 33, 147-168.
- Esin, E. (1968a, 16 Mayıs). İslam'da kadının mevkii 1. *Erişim adresi*: <http://tekesin.org.tr/islamda-kadinin-mevkii-1/>
- Esin, E. (1968b, 18 Mayıs). İslam'da kadının mevkii 1. *Erişim adresi*: <http://tekesin.org.tr/islamda-kadinin-mevkii-3/>
- Esin, E. (1970). Bağdaş ve çökmek Türk töresinde iki oturuş şeklinin kadim ikonografisi. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 3, 231-242.
- Esin, E. (1972). İslamiyet'ten Önce Orta Asya'da Türk resim sanatı. *Türk Kültürü El Kitabı* içinde (C.II, s. 186-311). Milli Eğitim Basımevi.
- Esin, E. (1991). Katun. *Erdem Dergisi*, 7 (20), 485-502.

- Gökalp, Z. (2017). *Türk medeniyeti tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gömeç, S. (2006). *Türk kültürünün ana hatları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güler, İ. (1997). Kur'an'da kadın-erkek eşitsizliğinin temelleri. *İslami Araştırmalar*, X (4), 296-303.
- Gültepe, N. (2008). *Türk kadın tarihine giriş Amazonlardan Bacıyan-ı Rum'a*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Günay, U. İslami dönemde Türk toplumunda kadının yeri ve önemi. *Milli Folklor Dergisi*, 6(46), 4-9.
- Gündoğdu, Hamza. (1979). *Türk mimarisinde figürlü taş plastik* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Gündüz, A. (2012). Tarihî süreç içerisinde Türk toplumunda ve devletlerinde kadının yeri ve önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5, 129-148.
- Haral, H. (2006). *Osmanlı minyatüründe kadın (Levnî öncesi üzerine bir deneme)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- İbeyekeva, Saule (2015). *Göktürk devri Kazakistan kaya resimleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- İnan, Abdulkadir. (1987). *İkinci Pazırık Kurganı. Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 507-509.
- İzgi, Ö. (2014). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- Kafesoğlu, İ. (2019). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Karpuz, H. & Eravşar, O. (Haz.). (2013). *Büyük Selçuklu mirası: müzeler (C.1)*. Konya: Selçuklu Belediyesi.
- Kitabçı, Z. (1994). *Abbasi hilafetinde Selçuklu hatunları ve Türk sultanları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Kuban, D. (2012). Yapıtın kurtarılması için öneri. *Hayat Ağacı Dergisi*, 19, 50-55.
- Oruç, Z. (2020). Selçuklu dünyasında kadın. M. Hakman (Ed.), *Prehistoryadan günümüze kadın içinde* (s. 167-194). Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Ögel, B. (1988). *Türk kültürünün gelişme çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Özaydın, A. (2012). Ümmü'l Muktedir. *İslam ansiklopedisi* (C. 42, s. 326-327). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Potapov L. P. (1996). *Etnografik verilerin ışığında eski Türklerin Tanrısı Umay* (M. Duranlı Çev.). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 213-233.
- Roux, J. P. (1990). Orta çağ Türk kadını (G. Yılmaz, Çev.). *Erdem Dergisi*, 6(18), 693-724.
- Salman, F. (2011). *Tarihi Türk kumaş sanatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Sümer, F. (1954). Eski Türk kadınları. *Türk Yurdu*, III (236), 191-194.
- Tellioğlu, İ. (2016). İslam öncesi Türk toplumunda kadının konumu üzerine. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55, 209-224.
- Turan, O. (2019). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Uzun, N. (2009). *Erken devir Türk sanatında kadın figürü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- Yabalak, H. (2019). *Afrasyab duvar resimlerinin ikonografik çözümlemesi* (Yayımlanmamış sanatta yeterlilik tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Yetkin, S. K. (1965). *İslam mimarisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Yuvalı, A. & Demirci, H. (2021). *Türk dünyasının ortak kültür tarihinde aile ve kadın*. İstanbul: Selenge Yayınları.